

Klasseanalyse på hell?¹

Gunnar C. Aakvaag

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

Universitetet i Oslo

g.c.aakvaag@sosiologi.uio.no

Abstract:

In this article I discuss the present status of the Norwegian sociology of social stratification. I put forward the hypothesis that as a result of specialization and critique of traditional theories of class society, it no longer presents us with a comprehensive theory of the whole of society and social inequalities place within it. To remedy this lack of diagnostic ambitions, I articulate the diagnosis of the present I find implicit in many such studies: the theory of the vertically differentiated society. I then discuss this theory against its two main competitors: the theory of individualization and the theory of functional differentiation. I end the article with a plea for integrating insights from all these three theories into a more comprehensive theory.

Keywords: diagnosis of the present; vertical differentiation; individualization; functional differentiation

Sosiologi og sosial ulikhet

Studiet av sosial ulikhet har alltid spilt en nøkkelrolle i norsk sosiologi. Ja, skulle man peke på én faktor som fortsatt forener svært mange norske sosiologer, på tross av alt, som for tiden ikke forener dem, måtte det være nettopp ønsket om å avdekke og forklare den ulike fordelingen av sosiale goder og byrder i samfunnet og ambisjonen om å spille en rolle i offentligheten som samfunnets "dårlige samvittighet". I to av de mest omfattende beskrivelsene av faget fremstilles således norsk sosiologi som "velferdsstatens dårlige samvittighet" (Mjøset 1991) og som representant for en ulikhetsavslørende "regime-

opposisjon” under Ap-staten (Slagstad 1998). Den som fortsatt ikke er overbevist, kan lese en av de fire utgavene av *Det norske samfunn*, oppsøke en av de to norske maktutredningenes mange publikasjoner, slå opp i et hvilket som helst nummer av et norsk sosiologitidsskrift fra de siste 30 årene, eller lese en mye brukt norsk innføringsbok i sosiologi som rett og slett bare heter *Sosiologi og ulikhet* (Øyen 1992a). Da vil man raskt oppdage at selv om Vilhelm Auberts ”problemorienterte empirisme” nok ikke utgjør noe samlet program for norsk sosiologi i dag, handler svært mye norsk sosiologi, direkte eller indirekte, om sosial ulikhet.

Siden etableringen omkring 1950 har norsk sosiologi gjennomløpt en rivende utvikling preget av kvantitativ vekst og spesialisering. Det er blitt produsert stadig flere sosiologer som produserer stadig mer sosiologi, noe som har medført en økende spesialisering med henblikk på hvilke deler av samfunnet sosiologer befatter seg med. Resultatet er at norsk sosiologi for tiden er institusjonalisert som en ganske løs ansamling av ulike bindestreksdisipliner som konsentrerer seg om hvert sitt aspekt ved samfunnet (familie-sosiologi, organisasjons-sosiologi, medie-sosiologi osv.). Det jeg skal argumentere for i denne artikkelen, er at også ulikhetssosiologien – ”klasseanalysen” i en svært vid definisjon av begrepet jeg snart kommer tilbake til – er blitt ”bindestreki-fisert”, og at dette har svekket dens evne til å gi en helhetlig beskrivelse av det samfunnet vi lever i. Nærmere bestemt skal jeg argumentere for at norsk ulikhetssosiologi for tiden synes å mangle en teori om *hva slags samfunn* vi lever i og som den kan diskutere sine mer avgrensede funn opp mot, med henblikk på en mer helhetlig forståelse av ulikhetens plass i dagens samfunn. Ulikhetssosiologien synes altså å mangle det så mye bindestrekssosiologi mangler, nemlig en *samtidsdiagnose*: en teoretisk formidlet, empirisk testet og *helhetlig* beskrivelse av samtiden, gjerne med kritiske ambisjoner.²

Målet med denne ”eksplorerende” artikkelen er å bidra til å løfte norsk ulikhetssosiologien inn igjen i den samtidsdiagnostiske debatten, noe jeg tror vil gagne både ulikhetssosiologien og den samtidsdiagnostiske sosiologien. Gangen i artikkelen er som følger: Først skal jeg gi en kort beskrivelse av hvordan jeg mener ulikhetssosiologien *mistet* sitt opprinnelige samtidsdiagnostiske rammeverk, teorien om klassesamfunnet. I den hensikt å invitere ulikhetssosiologien inn igjen i den samtidsdiagnostiske debatten, skal jeg så forsøke å ek-splisere den samtidsdiagnosen jeg mener ligger implisitt i svært mye ulikhetssosiologi, nemlig teorien om det *vertikalt differensierte* samfunnet. Deretter diskuterer jeg denne teorien opp mot det jeg mener er dens to kanskje

viktigste utfordrere: teorien om det *strukturelt frisatte* samfunnet og teorien om det *funksjonelt differensierte* samfunnet.

Klasseanalysen: fra samtidsdiagnose til bindestreksdisiplin

Når jeg i denne artikkelen snakker om norsk "klasseanalyse" og "ulikhetssosiologi", sikter jeg først og fremst til de sosiologene som har sosial ulikhet som det *eksplisitte* temaet for sine analyser.³ I den grad man begrenser seg til å studere sosial ulikhet med utgangspunkt kun i *sosioøkonomisk* posisjon, kan vi så snakke om klasseanalyse i streng forstand, mens i den grad også *andre faktorer* som kjønn, etnisitet, generasjon, bosted osv. trekkes inn i analysene, kan vi snakke om klasseanalyse i vid forstand, det som også gjerne kalles "lagdelingsanalyse". Jeg skal tillate meg å operere på et svært høyt generaliseringsnivå og kalle begge deler for *ulikhetssosiologi*.

Jeg skylder å gjøre oppmerksom på at jeg er fullt klar over at det er kontroversielt – for å si det mildt – å sette likhetstegn mellom ulikhetssosiologi og klasseanalyse (selv om jeg altså skiller mellom klasseanalyse i streng og vid forstand). Når jeg allikevel gjør det, er det fordi jeg skal hevde at ulikhetssosiologien springer ut av en bestemt sosiologisk tenkemåte som har teorien om klassesamfunnet som sitt teorihistoriske utgangspunkt. For å unngå at man får for snevre assosiasjoner, skal jeg imidlertid stort sett bruke begrepet "ulikhetssosiologi" i denne artikkelen.

Hva kjennetegner så den samtidsdiagnosen som ulikhetssosiologien opprinnelig springer ut av? Jeg skal trekke frem tre egenskaper ved *teorien om klassesamfunnet*, slik den særlig ble utviklet av Karl Marx. For det første gir den en *helhetlig* fremstilling av moderne samfunn. Den sier noe om hva som er sentrum i samfunnet (produksjon og økonomi), hvilke hovedgrupper samfunnet består av (økonomiske klasser), hva som er forholdet mellom disse gruppene (et hierarki basert på klassespesifikk fordeling av særlig økonomiske goder og byrder), hva som er de dominerende konfliktlinjene i samfunnet (klassekonfliktene) og hva som er forholdet mellom samfunnets ulike institusjoner (ikke-økonomiske institusjoner er årsaksmessig et produkt av og funksjonelt tilpasset økonomi og produksjonsliv). Teorien om klassesamfunnet er med andre ord en samtidsdiagnose: en teoretisk formidlet, empirisk testet (i det minste testbar) og helhetlig beskrivelse av samfunnet, med stort potensial for samfunnskritikk.

For det andre er dette en samtidsdiagnose som setter *sosial ulikhet* i sentrum. Teorien om klassesamfunnet hevder at de primære sosiale skillene i moderne samfunn følger fordelingen av sosiale og særlig økonomiske goder og byrder. Gitt dette, vil det også være en nær sammenheng mellom det å studere sosial ulikhet og det å utvikle en samtidsdiagnose: Ved å studere sosial ulikhet vil man avdekke de grunnleggende prinsippene for sosial organisering i samfunnet; eller, omvendt, så må den sosiologen som vil avdekke kjernen i et moderne samfunn, studere de formene for ulikhet som kjennetegner dette samfunnet. Teorien om klassesamfunnet gir slik ulikhetssosiologien en privilegert samtidsdiagnostisk stilling, fordi man kjenner igjen en samfunnstype på dens form for sosial ulikhet. Eller for å si det med en norsk ulikhetssosiolog: "[F]ordelingen av ulikhet avspeiler et samfunns sosiale organisasjon" (Øyen 1992b: 19).

Og for det tredje er teorien om klassesamfunnet tilstrekkelig *fleksibel* til å kunne utformes på en rekke måter, noe som gir den svært vide anvendelsesmuligheter. Den "ortodokse" versjonen er den marxistiske (selv om marxister selvfølgelig strides seg imellom om hvordan Marx' teori om det kapitalistiske klassesamfunnet skal utlegges). Marx tok utgangspunkt i at mennesket er et arbeidende vesen, et vesen som aktivt omformer sine materielle omgivelser og derigjennom også seg selv. På dette grunnlaget utviklet han så en "historisk materialisme" der kombinasjonen av produktivkreftenes utvikling (teknologisk endring) og klassekamp er det som styrer historien og samfunnsutviklingen. Økonomisk "basis" blir dermed viktigere enn den ikke-økonomiske "overbygningen" når det gjelder å forstå historisk utvikling og hvordan samfunn er bygd opp og fungerer. I denne mest rendyrkede versjonen av klassesamfunnet, blir økonomi, produksjon, klasse og klassekonflikt det all historie og alt samfunnsliv "egentlig" handler om. I en annen og mer åpen versjon, som teori-historisk gjerne forbindes med Max Weber, gis både en ny definisjon av klasse, og det åpnes opp for at andre dimensjoner kan være like viktige som økonomisk klasse når det gjelder sosial ulikhet. Ved å definere klasse med utgangspunkt i markedssituasjon og de livssjanser og interesser som følger derav, og ikke kun plass i produksjonsprosessen, gir Weber rom for et mer flerdimensjonalt klassebegrep hvor det kan finnes mange relevante økonomiske forskjeller (som utdanningslengde og yrke) mellom gruppen av mennesker som for eksempel er ansatte, og som derfor ikke bør kategoriseres i samme klasse ("arbeidere"). I tillegg legger Weber også vekt på at andre sosiale kjennetegn, som sosial status ("stand") og formell organisering ("parti"), er avgjørende for

fordelingen av sosiale goder og byrder i moderne samfunn. Litt forenklet kan vi derfor si at tradisjonen fra Marx svarer til det jeg kalte klasseanalyse i snever forstand, mens tradisjonen fra Weber ofte svarer til klasseanalyse i vid forstand ("lagdelingsanalyse").

Det jeg nå skal argumentere for, er at den opprinnelige teorien om klassesamfunnet er blitt utsatt for så hard kritikk at den ikke lenger kan utgjøre eller utgjør det eksplisitte og integrerende samtidsmetodiske rammeverket for norsk ulikhetssosiologi. Sosiologiske samtidsmetoder kan kritiseres både "ovenfra" og "nedenfra", både teoretisk og empirisk, og teorien om klassesamfunnet ble da også utsatt for kraftige angrep fra begge disse hold ved inngangen til 1980-tallet.

Den teoretiske kritikken "ovenfra" var det fremfor alt Jon Elster som stod for. I boken med den lite ærbødige tittelen *Making sense of Marx* (Elster 1985a) plukket Elster i kjent "analytisk" stil fra hverandre delene i Marx' teori om klassesamfunnet for å se om de holdt mål. Det gjorde de sjelden, på tross av Elsters store entusiasme for Marx: Klasseteorien, den historiske materialismen og basis/overbygning-skillen, arbeidsverditeorien, teorien om profittrentens fallende tendens, ideologibegrepet, alt dette og mer til ble enten kraftig kritisert eller kastet på den teorihistoriske skraphaugen. Som Elster (1988: 27) sier om Marx: "Teorien han skapte, har gjort sin tjeneste i hundre år, men den blir mindre og mindre aktuell for våre mest presserende problemer". Den empiriske kritikken "nedenfra" var det særlig Gudmund Hernes og en krets forskere rundt ham som stod for. Hernes og co konstaterte at med "få unntak er det ikke forsøkt gitt *empiriske* beskrivelser av samfunnsklassene i Norge" (Colbjørnsen m.fl. 1982: 9, min kursivering). Dette var en forsømmelse de ønsket å rette opp, og deres empiriske konklusjon var klar: Selv om det fortsatt fantes omfattende sosiale forskjeller i Norge, var ikke klasse lenger den viktigste kilden til sosial ulikhet: "Hvis man med klassesamfunn mener et samfunn der klassekonfliktene er den dominerende kilde til ulikhet og sosiale konflikter, må svaret bli nei. Vi har sett at en rekke andre konfliktkilder er av vel så stor betydning som klassemotsetninger; særlig gjelder dette de interessekonstellasjoner som springer ut av yrkesspesialiseringen. Samtidig er det mye som taler for at klassetilhørighet har avtakende betydning for folks atferd og identiteter." (Colbjørnsen m.fl. 1987: 122). Klassesamfunnet er derfor "på hell".

Både den teoretiske og empiriske kritikken var og er selvfølgelig omstridt. Allikevel gjorde den det vanskelig å holde fast ved en teori om klassesamfunnet som det eksplisitte samtidsmetodiske utgangspunkt for ulikhetssosiologi.

gien. Min tese er således at en kombinasjon av indre og ytre faktorer – kritikk av teorien om klassesamfunnet og kvantitativ vekst og spesialisering – kan forklare ulikhetssosiologiens svake samtidssosiale ambisjoner. Uansett om dette er en tilfredsstillende forklaring eller ikke⁴, er det i alle fall et faktum at norsk ulikhetssosiologi for tiden produserer en rekke studier om ”effekter” av særlig klasse, kjønn og etnisitet på utdanning, yrke, inntekt, helse, levealder, forbruk, politisk stemmegivning osv., men uten å ha noe samtidssosiale rammeverk å diskutere slike funn opp mot. Dermed kan den ikke si særlig mye om *hva slags samfunn* de ulikhetene den avdekker fører til eller inngår i. Når jeg hevder at ”klasseanalysen er på hell”, må det derfor forstås på to måter: delvis som at teorien om klassesamfunnet som en følge av kritikk ikke lenger utgjør et plausibelt samtidssosiale utgangspunkt for ulikhetssosiologien, og delvis som at ulikhetssosiologien blant annet som en følge av dette har trukket seg ut av den samtidssosiale debatten og har blitt bindestrekifisert. Er så dette et problem? I mine øyne, ja. Ulikhetssosiologien er en svært viktig del av norsk sosiologi både *kvantitativt*, i kraft av hvor mye ulikhetssosiologi det bedrives, og *kvalitativt*, i kraft av den høye kvaliteten på mye av den forskningen som utføres. Utgangspunktet for resten av artikkelen er derfor at ulikhetssosiologien er for viktig til bare å bli overlatt til ulikhetssosiale – bli bindestrekifisert – og at det vil være fruktbart for begge parter å koble den på den samtidssosiale debatten igjen.

Det vertikalt differensierte samfunnet

Jeg skal nå, som et første steg i forsøket på å koble ulikhetssosiologien på den samtidssosiale debatten, formulere den ikke-artikulerte samtidssosiale teori jeg mener ligger implisitt i svært mye norsk ulikhetssosiologi, nemlig teorien om det *vertikalt differensierte* samfunnet. Ingen ulikhetssosiolog vil trolig kjenne seg helt igjen i denne idealtypiske modellen med seks elementer, men de fleste vil forhåpentligvis kjenne seg nok igjen til at den kan fungere som et utgangspunkt for diskusjonene som følger:

- 1) Moderne samfunn er ikke sosialt homogene, men differensierte i forskjellige sosiale grupper på grunnlag av ulike *sosiale posisjoner* samfunnsmedlemmene inntar. De viktigste sosiale posisjonene i moderne samfunn er knyttet til klasse, kjønn og etnisitet, men også andre sosiale skillelinjer som generasjon eller bosted kan være avgjørende.

- 2) Sosiale posisjoner er først og fremst definert på grunnlag av tilgangen til økonomiske, kulturelle, sosiale og andre former for *ressurser*. Mennesker som har omtrent lik mengde og sammensetning av ressurser, befinner seg i samme sosiale posisjon, og tilhører derfor også samme sosiale gruppe eller lag.
- 3) Sosiale posisjoner er videre *hierarkiserte* – vertikalt differensierte – all den tid noen grupper har mer ressurser enn andre. Sosiale goder og byrder er *ulikt* fordelt, noe som er en kjerneoppfatning innenfor ulikhetssosiologien.
- 4) Sosial posisjon former samfunnsmedlemmene. Ulikhetssosiologien opererer altså med en oppfatning om *strukturell betingning*. De færreste ulikhetssosiologer ville hevde at en persons liv er fullstendig bestemt – determinert – av vedkommendes sosiale posisjon. En viss mobilitet finnes i moderne samfunn. Allikevel hevder ulikhetssosiologien at både en persons objektive livssjanser og subjektive identitet er påvirket av sosial posisjon. Dette blant annet fordi sosial posisjon påvirker en persons objektive livssjanser gjennom å tilføre vedkommende en bestemt mengde og sammensetning av økonomiske (materielle), kulturelle (ferdigheter) og sosiale (nettverk) ressurser, og dermed fastlegges en persons objektive mulighetsrom – det vil si hvilke handlingsalternativer som er tilgjengelige for vedkommende. Sosial posisjon påvirker i tillegg en persons subjektive identitet gjennom å forme vedkommendes selvforståelse, ønsker og oppfatninger via posisjonsspesifikke sosialiseringprosesser.⁵
- 5) At sosial posisjon former objektive livssjanser og subjektiv identitet, bidrar også til at sosial ulikhet *reproduseres*. Både en persons sosiale ambisjoner og objektive muligheter for å realisere disse er i det minste delvis en funksjon av personens opprinnelige sosiale posisjon, slik at det er en tendens til at de som er født inn høyt oppe i det sosiale hierarkiet, både vil ha sterkere subjektive ønsker om og bedre objektive muligheter for selv å oppnå en høy posisjon i den sosiale kampen for tilværelsen enn de som er født inn lavere i dette hierarkiet. Slik går sosiale posisjoner ofte i arv og sosial ulikhet reproduseres.
- 6) Og til sist innebærer vertikal differensiering og sosial ulikhet at det eksisterer et *motsetningsforhold* mellom grupper som befinner seg over og under hverandre i hierarkiet av sosiale posisjoner. Ikke bare vil de som befinner seg høyt oppe i kraft av sin ressursoverlegenhet ha bedre objektive livssjanser – mer frihet – enn de som befinner seg lenger nede, men etter som ressurser

gir makt, kan ressuroverlegenhet også omsettes i sosial dominans – som når en person med mye penger ansetter en person med lite penger til å jobbe for seg. Dette objektive motsetningsforholdet kan være både latent og manifest. Det er også det viktigste grunnlaget for politisk mobilisering og politisk konflikt i vertikalt differensierte moderne samfunn. Dessuten gir det en viktig politisk oppgave til en ofte samfunnskritisk ulikhetssosiologi, nemlig å avsløre objektive ulikhets- og dominansforhold som ofte eksisterer og reproduseres nettopp i kraft av at de ikke er erkjent eller forstått av samfunnsmedlemmene.

Disse seks idealtypiske kjennetegnene ved det vertikalt differensierte samfunnet er utviklet på et høyt abstraksjonsnivå, og er forenelig med en lang rekke forskjellige institusjonelle utforminger. For derfor å bli litt mer konkret, synes det for meg som om den norske ulikhetssosiologien gjennom en rekke empiriske studier har kommet frem til at vertikal differensiering i Norge særlig er et produkt av det institusjonelle samspillet mellom familien, utdanningsinstitusjonene og arbeidsmarkedet: I *familien* foregår klassebasert, kjønnsbasert og etnisk basert overføring av økonomiske, kulturelle og sosiale ressurser mellom foreldre og barn. Denne overføringen er så igjen avgjørende for utdanningsvalg og utdanningskarrierer i et "kunnskapssamfunn" hvor formell *utdanning* er en svært viktig seleksjonsmekanisme. Og endelig vil utdanningsresultater være avgjørende for hvilken posisjon samfunnsmedlemmene får på *arbeidsmarkedet*, som er den klart viktigste institusjonen når det gjelder å fordele sosiale goder og byrder i det norske samfunnet.

Dermed har vi med utgangspunkt i den norske ulikhetssosiologien rekonstruert en empirisk testet, teoretisk formidlet og helhetlig beskrivelse av det norske samfunnet, ofte forbundet med en samfunnskritisk ambisjon. Denne samtidsdiagnosen, som gjør vertikal differensiering til samfunnets hovedkjennetegn, og derfor fortsatt er en form for teorihistorisk ekko av Marx' teori om klassesamfunnet, kunne selvfølgelig vært utdypet og nyansert langt mer. Den er imidlertid tilstrekkelig utviklet til at vi nå kan diskutere den opp mot dens to kanskje viktigste samtidsdiagnostiske konkurrenter.

Vertikal differensiering eller strukturell frisetting?

Den ene samtidsdiagnostiske hovedutfordreren til ulikhetssosiologien og teo-

rien om det vertikalt differensierte samfunnet er teorien om *strukturell frisetting* eller *individualiseringsteorien*, som den også kalles. Dens viktigste og mest profilerte representanter er Ulrich Beck, Anthony Giddens og Zygmunt Bauman, som jeg her skal ta utgangspunkt i, men også hos Richard Sennett (1998 og 2006) og Manuell Castells (2000–2004) finner vi tilsvarende synspunkter.

Felles for Beck, Giddens og Bauman er at de alle tre i hovedsak slutter seg til hovedpunktene i teorien om vertikal differensiering, slik jeg har beskrevet den, men vel og merke bare som en beskrivelse av det de kaller *industrisamfunnet*⁶, altså den vestlige moderniteten i perioden fra den demokratiske og industrielle revolusjonen på slutten av 1700-tallet og frem til ca. 1970–1980, da den vestlige moderniteten ifølge dem gjennomgikk et hamskifte.

I industrisamfunnet ble føydalsamfunnets stender og tilskrevne sosiale statuser ifølge Beck, Giddens og Bauman erstattet med et sett nye sosiale posisjoner og identiteter knyttet til tre institusjonelle hovedpilarer: den industrikapitalistiske økonomien, den moderne nasjonalstaten og den kjønnsarbeidsdelte kjernefamilien. Dermed ble også føydalsamfunnets standshierarki erstattet med tre modernitetsspesifikke prinsipper for vertikal differensiering og fordeling av sosiale goder og byrder: et økonomisk klassehierarki særlig knyttet til plass i produksjonsprosessen (kapitalist versus arbeider), et etnisk statushierarki knyttet til den moderne statens nasjonsbyggingsprosesser (etnisk majoritet versus etniske minoriteter), og et kjønnshierarki knyttet til den kjønnsarbeidsdelte kjernefamilien hvor mor passet hus og barn mens far var ”på jobb” (mann versus kvinne). Ifølge Beck, Giddens og Bauman hadde livet i industrisamfunnet også i stor grad karakter av ”skjebne” for den enkelte: Objektive livssjanser og subjektive identiteter ble vei fastlagt av forhold man ikke kunne påvirke: kjønn, klasseposisjon og etnisk status. Sosial posisjon formet personenes liv gjennom strukturelt betingede ”standardbiografier”, som Beck kaller dem.

Beck, Giddens og Bauman hevder imidlertid at den vestlige moderniteten siden omkring 1970–1980 har forandret seg så mye at vi har beveget oss inn i en ny modernitet som ikke lar seg beskrive i ulikhetssosiologiens ”vertikale” terminologi. Her skal jeg kort ta for meg hovedtrekkene i deres beskrivelser av den nye moderniteten, som er tre variasjoner over temaet strukturell frisetting og individualisering.

Ifølge Beck begynte industrisamfunnet omkring 1970–1980 å gå i oppløsning som en følge av at moderniteten etter først å ha modernisert føydalsamfunnet nå begynte å modernisere seg selv. Resultatet av denne ”refleksive

moderniseringen” er at en ny og ”andre modernitet” – *die zweite Moderne* – begynner å ta form, kjennetegnet ved dramatiske endringer i industrisamfunnets kjerneinstitusjoner: Utdanningsrevolusjon, yrkesdifferensiering og fremveksten av en postindustriell middelklasse gjør at *klasse* mister betydning både objektivt, som grunnlag for fordeling av livssjanser, og subjektivt, som grunnlag for sosiale identiteter tuftet på klare vi/dem-skiller (Beck 1992 og 2000a). Globalisering innebærer at *nasjonalstaten* ikke lenger utgjør den ”containeren” alt sosialt liv foregår innenfor, og at en rekke sosiale prosesser løftes ut av og reorganiseres på tvers av nasjonalstatens territorielle grenser (Beck 2000b, 2002 og 2004). Og endelig medfører kvinners uttrekken i arbeidslivet og fremveksten av toinntektsfamilien at den kjønnsarbeidsdelte og stabile *kjernefamilien* erstattes av det Beck kaller en forhandlingsbasert og ustabil ”postfamilial” familie (Beck og Beck-Gernsheim 1995). I sum innebærer dette at det sosiale terrenget i den andre moderniteten ikke er like tydelig inndelt i avgrensede sosiale posisjoner som i det vertikalt differensierte industrisamfunnet, hvor nasjon, klasse og kjønn rammet inn den enkeltes liv.

Resultatet er at det enkelte samfunnsmedlemmet langt på vei *fristilles* fra industrisamfunnets sosiale posisjoner og på stadig flere av livets områder må velge selv (Beck 1992 og Beck og Beck-Gernsheim 2002). Beck karakteriserer følgende vår tids mennesker med termen *homo optionis*: det velgende menneske. I fraværet av klare sosiale posisjoner og institusjonelle forventninger må man søke ”biografiske løsninger” på livets mange utfordringer. Som Beck (1992: 135) selv sier: ”[E]ach person's biography is removed from given determinations and placed in his or her hands, open and dependent on decisions.”

Giddens utformer teorien om strukturell frisetting og individualisering noe annerledes enn Beck. Ifølge Giddens' (1997: kapittel 1) ”diskontinuistiske” modernitetsforståelse kjennetegnes de nye formene for sosial organisering som oppstod i Europa utover på 1600- og 1700-tallet av en voldsom dynamikk: *All that is solid melts into air*. Denne dynamikken har særlig to årsaker. Den ene er det Giddens kaller ”utleiring”: at stadig flere sosiale relasjoner løftes ut av lokale og tradisjonsbundne sosiale kontekster og reorganiseres på tvers av mye større spenn i tid og rom. Den andre er det han kaller ”institusjonell refleksivitet”: at det i moderne samfunn kontinuerlig produseres enorme mengder ny kunnskap om institusjoner og praksiser, kunnskap som deretter fanges opp av og brukes til å reorganisere de samme institusjoner og praksiser av aktørene som inngår i dem. Resultatet er fremveksten av det Giddens (1996) kaller et ”posttradisjonelt” samfunn hvor verken tradisjon eller natur lenger setter ty-

delige grenser for hva mennesker kan og ikke kan gjøre. Det finnes for mange tradisjoner og de endrer seg for raskt til at de kan binde opp sosialt liv slik de gjorde i førmoderne samfunn. "Sånn gjør vi det her" fungerer simpelthen ikke lenger som organisasjonsprinsipp i et samfunn hvor utleiring fører til overskudd på tradisjoner og institusjonell refleksivitet fører til at tradisjoner kontinuerlig undersøkes og kritiseres i lys av ny informasjon. Rett nok hevder Giddens at industrisamfunnet satte en delvis institusjonell parentes rundt modernitetens dynamikk og posttradisjonisme gjennom å etablere nye institusjoner, sosiale posisjoner, hierarkier og tradisjoner på ruinene av det føydale standssamfunnet. Siden omkring 1970 har imidlertid denne institusjonelle parentesen gradvis blitt hevet, og modernitetens posttradisjonelle dynamikk har igjen slått ut i full blomst i det Giddens vekselvis kaller "senmoderniteten" og "høymoderniteten".

Også ifølge Giddens innebærer det å leve i et slikt posttradisjonelt samfunn *strukturell frisetting* og *individualisering*. I et posttradisjonelt sosialt terreng hvor tradisjoner, roller, institusjoner og praksiser er i kontinuerlig endring, må nemlig den enkelte selv, gjennom refleksive valg, ta hånd om identitetskonstruksjon og livsløpsnavigering. Giddens (1992) snakker i denne sammenhengen om fremveksten av det *refleksive selvet* som gjennom aktive beslutninger selv må etablere den biografiske kontinuiteten og livsløpsmessige sammenhengene samfunnet ikke lenger kan tilby. Måten dette skjer på, er ifølge Giddens gjennom den "narrative" sammenbindingen av personens fortid, nåtid og fremtid i en selvbiografisk "fortelling om selvet", som knytter sammen ulike livsfaser og sosiale roller til et hele. Til et posttradisjonelt samfunn svarer altså et posttradisjonelt og individualisert selv.

Den siste varianten av individualiseringstesen vi skal ta for oss, er det *Bauman* som har utviklet. Bauman (2000) skiller på samme måte som Beck og Giddens mellom industrisamfunnets "faste" og gjennomorganiserte og vår tids "flytende" og individualiserte modernitet, der sistnevnte blir den dominerende samfunnsformen i Vesten fra omkring 1970–1980. Og i likhet med Beck og Giddens hevder også Bauman at i takt med oppløsningen av industrisamfunnets "faste" sosiale koordinatsystem, blir identitetsdannelse og livsløp privatisert: I mangelen på klart avgrensede sosiale posisjoner og klare forventninger fra omgivelsene må den enkelte klare seg på egenhånd. Hvem du er og hva du gjør blir opp til deg – *do it yourself*.

Der Bauman skiller lag med Beck og Giddens, er først i synet på *konsumets* betydning. Bauman (1987, 1998 og 2007) hevder nemlig at mens den faste

moderniteten var et produksjonssamfunn, er den flytende moderniteten et *konsumsamfunn* hvor det ikke lenger er rollen som produsent, men konsument som ligger til grunn for vår identitet og vårt livsløp. Gjennom konsum fyller vi ifølge Bauman det identitetsvakuumet industrisamfunnet har etterlatt seg: På markedet finner vi alle delene vi trenger for å sette sammen vår egen identitet; gjennom hva vi konsumerer uttrykker vi hvem vi er.

Det er ikke alltid like klart hvor bokstavelig vi skal ta Baumans tese om konsumsamfunnet. Noen ganger uttaler han seg som om vi kun konsumerer det som i bokstavelig forstand er varer som kan kjøpes for penger på et marked, mens andre ganger uttaler han seg som om vi også "shopper" venner, jobber, partnere, religion, osv., slik at konsumlogikken har "kolonisert" også disse i utgangspunktet ikke-kommersielle samfunnsområdene. Det som uansett er sikkert, er at konsumsamfunnet ifølge Bauman bidrar til å forsterke individualiseringspresset i den flytende moderniteten: For det første er konsumbasert identitetsdannelse et produkt av *individuelle valg* og ikke noe man tilskrives fra samfunnet på grunnlag av sosial posisjon. For det andre er innholdet i konsumbaserte identiteter primært *privat* og ikke kollektivt; det er *seg selv* – sin "individualitet" – og ikke tilhørighet til en bestemt sosial posisjon eller sosial gruppe, man gir uttrykk for gjennom konsum. Og for det tredje er konsumbaserte identiteter svært ustabile, episodiske og fragmenterte – *pointilistiske*, som Bauman (2007) har begynt å kalle dem: I et konsumsamfunn hvor alle varer og tjenester har *memento mori* skrevet over hele seg, og raskt vil bli erstattet av nye og mer interessante produkter, gjelder det å ikke binde fast sin identitet. Det gjelder å ikke pantsette fremtiden – tenk hva man kunne gå glipp av! Industrisamfunnets "faste" og solide identiteter er således erstattet av "flytende" og nomadiske identiteter underlagt konsumsamfunnets ethos: maksimal nytelse og øyeblikkelig glemsel. Bauman nærmer seg her den postmoderne "desentrering av subjektet" i større grad enn Beck og Giddens. Han er følgelig også den av de tre som befinner seg mest i opposisjon til ulikhetssosiologiens forestilling om samfunnet som bestående av et sett av rimelig stabile og avgrensede sosiale posisjoner som tilskriver samfunnsmedlemmene solide subjektive identiteter og "faste" objektive livssjanser.

Jeg håper denne korte gjennomgangen av Becks, Giddens' og Baumans samtidsdiagnoser har vist at teorien om strukturell frisetting og individualisering er en klar konkurrent til ulikhetssosiologiens teori om det vertikalt differensierte samfunnet. Der ulikhetssosiologien operer med forestillingen om et samfunn bestående av rimelig stabile sosiale posisjoner som i stor grad former en persons objektive livssjanser og subjektive identitet, operer individualise-

ringsteorien i stedet med forestillingen om et ”flytende” samfunn uten klare og stabile grenser og posisjoner, og der samfunnsmedlemmene derfor i stor grad er frisatt fra strukturelle føringer og overlatt til seg selv.

Hvordan skal vi så vurdere de to samtidsdiagnosene opp mot hverandre? Sett fra individualiseringsteoriens ståsted, henger norsk ulikhetssosiologi fast i industrisamfunnets teoretiske koordinatsystem. Den analyserer samtiden med utgangspunkt i tenkemåter, begreper og teorier som i sin tid ble utviklet for å beskrive industrisamfunnet, men som nå, som følge av fremveksten av en ny modernitet, er for ”zombie-begreper”, som Beck kaller dem, å regne – altså levende (i bruk) døde (utidssvarende) begreper. Ulikhetssosiologien har rett og slett blitt fraløpt av sitt studieobjekt.

Hvordan har så ulikhetssosiologien respondert på utfordringen fra Beck, Giddens og Bauman? Det ville være en overdrivelse å si at teorien om strukturell frisetting er mye diskutert av norske ulikhetssosiologer, men noe oppmerksomhet har den da fått. Og reaksjonen har vært entydig negativ. Hovedinnvendingen har vært at dersom teorien om strukturell frisetting var sann, så skulle man forvente at den statistiske effekten (eller andre måter å måle sosial reproduksjon på) av sosial bakgrunn på forskjellige andre variabler har avtatt betraktelig siden 1980. Dette er imidlertid ikke tilfelle, altså er individualiseringsteorien *uten empirisk støtte*. Som det konkluderes i den hittil mest omfattende gjennomgangen av individualiseringsteorien fra ulikhetssosiologisk hold: ”[D]en sterke individualiseringstesen er usann. Den savner empirisk evidens.” (Krange og Øia 2005: 253).⁷

Frontene synes derfor steile. På den ene siden kritiserer individualiserings-teoretikerne ulikhetssosiologene for å orientere seg etter utdaterte intellektuelle kart, og på den annen side kritiserer ulikhetssosiologene individualiseringstesen for å mangle empirisk støtte. Det er fortsatt for tidlig – i hvert fall for meg – å konkludere i denne meget interessante og viktige samtidsdiagnostiske debatten, til det gjenstår det ennå for mye både empirisk beskrivelse og teoretisk syntetisering. Jeg vil imidlertid kort få redegjøre for det jeg mener er de tre hovedposisjonene man kan innta i denne debatten, samt også antyde hvilken jeg selv synes er den mest lovende.

Den første posisjonen består i å *forkaste ulikhetssosiologien* og teorien om det vertikalt differensierte samfunnet til fordel for individualiseringsteorien. Dette er den posisjonen Beck, Giddens og Bauman synes å argumentere for.⁸ I mine øyne er dette imidlertid en uholdbar posisjon. Den norske ulikhetssosiologien har gjennom robuste empiriske funn⁹ vist at klassebakgrunn, kjønn

og etnisitet betyr mye for objektive livssjanser (fordelingen av sosiale goder og byrder) og subjektiv identitet (her er funnene dog mindre robuste, og det finnes særlig kvalitative studier som peker i delvis motsatt retning, som Gullestad (1996)) i Norge, og at viktigheten ikke synes å ha avtatt de siste 30 årene, slik vi skulle forvente dersom individualiseringsteorien var sann. Empirien gir derfor ikke grunnlag for å forkaste teorien om det vertikalt differensierte samfunnet. Det er individualiseringstesens som synes minst i overensstemmelse med norske data om sosial ulikhet og sosial reproduksjon.

Den andre posisjonen består i å *forkaste teorien om strukturell frisetting*. De fleste norske ulikhetssosiologene som har forholdt seg til individualiseringsteorien, synes å ha valgt denne strategien, om enn det er noe variasjon i hvor kritiske de er til individualiseringsteorien. I lys av det foregående punktet synes dette også som den mest velfunderede posisjonen, men, som jeg skal forsøke å vise, har også den sine problemer. Den vestlige moderniteten – Norge inkludert – har nemlig gjennomgått store endringer siden 1970- og begynnelsen av 1980-tallet, endringer som synes å gi en viss støtte til individualiseringsteorien. La meg nevne noen av dem, med utgangspunkt i det norske samfunnet⁹: Kvinners økte uttreden i arbeidslivet og fremveksten av toinntektsfamilien har bidratt til å sette tradisjonelle kjønnsroller og familieformer under press; avskaffelsen av NRKs radio- og tv-monopol har bidratt til økt mediemangfold; internett har gjort ny informasjon og nye kommunikasjonsformer tilgjengelige; nordmenn reiser mye mer enn før og eksponeres derigjennom for nye levestilser og kulturer; innvandring har bidratt til at Norge har endret seg fra et nesten rent mono- til et langt mer multikulturelt samfunn; antallet som tar høyere utdanning har økt kraftig de siste 40 årene i takt med overgangen fra en industriell til en postindustriell økonomi; en formidabel økonomisk vekst har ført til sterk vekst i den private kjøpekraften og mer frihet for mange i rollen som konsument; New Public Management-reformer i offentlig sektor har gitt velferdsstatens mange klienter og tjenestemottagere mer valgfrihet gjennom økt "brukerorientering"; arbeidslivet er blitt langt mer "flytende" for mange som en følge av omstillingsprosesser tvunget frem av økonomisk globalisering og teknologendringer; ungdomsopprøret har frembragt økt toleranse for seksuelt og livsstilsmessig mangfold; "rettsliggjøringen" av samfunnet har gitt borgerne langt flere individuelle rettigheter overfor staten; velgerne er blitt mer utro og politisk bevegelige gjennom hele etterkrigstiden; og sivilsamfunnet har dreid seg bort fra de kollektive og ideologisk motiverte nasjonale massebevegelsene og mer i retning av økt fokus på fritid, underholdning og

umiddelbar behovstilfredsstillelse. En rekke flere endringer kunne vært nevnt. I sum synes slike endringer om ikke å underbygge det kategorielle skillet mellom en "ny" og en "gammel" modernitet, så i det minste å vise at det norske sosiale landskapet har forandret seg mye siden 1970–1980. Dette er også endringer som synes å gi en viss støtte til individualiseringstesen: Norge er i dag et mer mangfoldig og omskiftelig sosialt samfunn, hvor flere mennesker har flere valg, enn for 30–40 år siden.

Problemet med ulikhetssosiologien er derfor at den, så langt jeg kan se, ikke har utviklet noe vokabular som gjør det mulig for den å gripe *det nye* i dagens norske samfunn. Den er i stedet et godt eksempel på det vi kunne kalle *idem*-sosiologi, altså en sosiologi som hevder at alt tilsynelatende nytt egentlig bare er mer av det samme gamle (*idem* er latinsk for "det samme"): Det er "intet nytt under solen". Satt på spissen kan man derfor spørre seg hva som skal til for at ulikhetssosiologene skal se opp fra sine statistiske korrelasjoner og kikke ut av vinduet og oppdage at Norge faktisk har endret seg ganske mye de siste tiårene. Styrken til Beck, Bauman og Giddens i denne sammenhengen, er at de nettopp har utviklet helhetlige teorier som gjør det mulig å sette mange av disse endringene på begrep. I så fall er heller ikke den totale forkastelsen av individualiseringstesen veien å gå.

Diskusjonen hittil kan dermed tyde på at ulikhetssosiologien har rett i at sosial posisjon (klasse, kjønn og etnisitet) fortsatt former menneskers livs-sjanser og identitet i betydelig grad, mens individualiseringsteorien synes å ha rett i at det norske samfunnet har forandret seg en god del de siste 30 årene, og at det tross alt er blitt mer åpent og komplekst. Gitt at dette er korrekt, og at de to foregående posisjonene derfor har komplementære styrker og svakheter, må det være et mål å forene dem. Dette er den tredje posisjon, som er den jeg i lys av det foregående selv finner mest lovende. Men lar en teori om vertikal differensiering og strukturell betinging seg virkelig forene med en teori om individualisering og strukturell frisetting? Er ikke disse to teoriene innbyrdes uforenlige? Enten så er dagens norske samfunnsmedlemmer strukturelt frisatte, eller så er de det ikke? Mitt utgangspunkt i det følgende er at forholdet mellom strukturell betinging og frisetting ikke er et enten/eller-forhold, men *graduelt*: Samfunnsmedlemmene kan generelt være mer eller mindre strukturelt frisatt, og de kan være det i ulik grad på ulike sosiale arenaer, og ulike samfunnsmedlemmer kan være det i ulik grad. Kravet til en syntese må i så fall være at den kan gjøre rede for dette. Jeg skal nå, helt kort og skisseaktig, lansere et forslag til hvordan en slik syntese kan utformes med utgangspunkt

i Talcott Parsons' skille mellom kultur (mening), institusjon (samhandling) og person (sosialiserte enkeltmennesker med rimelig velintegrerte identiteter).¹¹ Forslaget har først og fremst karakter av et *teoretisk rammeverk* for å fortolke empiriske funn og resultatene av empiriske studier, og det er basert på fire hovedgrep som jeg her skal fremsette og kort forsøke å begrunne:

For det første kan det virke som det finnes en spenning mellom vertikal differensiering og strukturell frisetting *internt* i de tre komponentene kultur, institusjon og person i dagens Norge. I *kulturen* har mediemangfold, internett og annen informasjons- og kommunikasjonsteknologi, reising, innvandring og kulturell differensiering i en rekke ekspertdiskurser og subkulturer ført til økt kulturelt mangfold i Norge de siste 30–40 årene. På samme tid har det vi kunne kalle en valgfrihetsdiskurs også fått en helt sentral rolle hos sentrale diskursprodusenter som mediene, politikere, forvaltningen, reklamebransjen, næringslivet, jussen og helsesektoren. Dette er i tråd med individualiseringsteorien. På den annen side finner vi fortsatt det som er blitt kalt en rimelig allmenn og hegemonisk "middelkultur" (Ytreberg 2004) i Norge, forvaltet og formidlet særlig av skolen og massemediene, og ofte med vekt på sosialdemokratiske fellesskapsverdier, som fortsatt står sterkt (Skarpenes 2007). Dessuten er kulturelt forbruk fortsatt klart statistisk korrelert med sosial bakgrunn (Danielsen 2006). Begge deler er i tråd med teorien om vertikal differensiering. Norsk kultur synes altså for tiden å befinne seg i en form for spenning mellom kulturell kompleksitet og en stabil og integrert majoritetskultur, mellom valgfrihetsidealet og sosialt betinget kulturelt forbruk.

Den samme spenningen gjenfinner vi på *institusjonelt* nivå. På den ene siden har institusjoner som familien, arbeidslivet og økonomien, staten, mediene, skolen, høyere utdanningsinstitusjoner osv. gjennomgått store forandringer de siste 30–40 årene, forandringer som peker i retning av flere alternativer og mer åpne institusjoner, altså en viss strukturell frisetting. På den annen side former institusjonene fortsatt samfunnsmedlemmenes liv gjennom måten de fordeler sosiale goder og byrder på. Ikke minst er samspillet mellom familien, utdanningsinstitusjonene og arbeidsmarkedet avgjørende for en persons livsløp, slik jeg allerede har påpekt. Selv om mange institusjoner derfor er blitt mer åpne og handlingsalternativene er blitt flere, er den sosiale reproduksjonssirkelen ulikhetssosiologien har avdekket på ingen måte brutt. Tvert imot tyder flere studier på at den har vært forholdsvis stabil siden omkring 1980-tallet: På tross av flere valgmuligheter, velger altså mange fortsatt tradisjonelt.¹² Også på institusjonelt nivå gjenfinner vi derfor spenningen

mellom åpenhet og lukkethet, mellom en viss grad av strukturell frisetting og sosial reproduksjon, om enn i varierende grad, som jeg skal komme tilbake til.

Og endelig gjenfinder vi denne spenningen hos de enkelte *personer* i samfunnet. På den ene siden gjennomløper de enkelte samfunnsmedlemmene klasse-, kjønns- og etnisk spesifikke sosialiseringprosesser som former deres identiteter, ønsker og oppfatninger. Slik utvikler de posisjonsavhengige handlingsdisposisjoner – ”habitus” om man vil – til å handle på bestemte måter i bestemte situasjoner. Disse vil ofte virke på en rutinemessig og automatisert måte, i form av det Bourdieu kaller en prerefleksiv ”praktisk sans” – selv om vi selvfølgelig ikke alltid oppfører oss på en rutinemessig og prerefleksiv måte. Posisjonsspesifikke handlingsdisposisjoner, og det faktum at sosial bakgrunn også former antallet objektivt tilgjengelige handlingsalternativer, kan trolig forklare mye av den reproduksjonen av sosial ulikhet som ulikhetssosiologien observerer i Norge. På den annen side har personer i Norge de siste 30–40 årene befunnet seg i et tiltakende kulturelt komplekst og institusjonelt åpent sosialt landskap. Dette tvinger dem til å bli mer refleksive og aktivt velgende, slik individualiseringsteorien hevder. Man kan ikke bare fortsette å gjøre ”som man alltid har gjort” i ustabile og åpne sosiale omgivelser. Selv videreføringen av tradisjoner krever mer refleksive valg i en situasjon med overskudd på tradisjoner – jf. det ”posttradisjonelle” samfunnet. Bourdieu omtaler dette som ”Don Quixote-syndromet”. På samme måte som Cervantes’ helt fikk problemer med sin middelaldersk-chevalierske ridderhabitus i et tidligmoderne Spania, er ”diskrepans” mellom habitus og sosiale omgivelser trolig blitt mer og mer vanlig i dagens Norge. I mer ”flytende” sosiale omgivelser gir ikke vår habitus like enkle handlingsanvisninger, og vi er i økende grad nødt til å oppføre oss slik individualiseringsteorien hevder: refleksivt velgende og på jakt etter å ”finne oss selv” (Gullestad 1996). Vår habitus vil selvfølgelig sette sitt preg på de handlingene vi foretar oss, noe som bidrar til gjendanning av sosiale forskjeller, men vi kan også – og må ofte – refleksivt overstyre våre prerefleksive handlingstilbøyeligheter.

For det andre finnes det trolig ikke bare spenninger internt i norsk kultur, institusjoner og personer, men også *mellom* dem. Det har sikkert aldri eksistert noe samfunn uten en viss spenning mellom disse tre nivåene, og heller ikke industrisamfunns-Norge i tidlig etterkrigstid var fritt for slike spenninger. Slike spenninger synes imidlertid å ha blitt forsterket i Norge de siste 30–40 årene. Rett nok er det mulig å stille opp to harmonimodeller på grunnlag av det jeg har sagt så langt i diskusjonen. Den første innebærer at pluralisme og valgfri-

hetsidealet på det kulturelle nivået korresponderer med frisetting på det institusjonelle nivået, og at begge disse igjen svarer til frie, refleksive valg på det individuelle nivået. Dette er i stilisert form individualiseringsteoriens syn på forholdet mellom kultur, institusjoner og personer. Den andre harmonimodellen innebærer at en homogen majoritetskultur og posisjonsspesifikk tilgang til denne svarer til en stabil sosial struktur der vertikalt differensierte sosiale posisjoner reproduseres gjennom samspillet mellom sosialisering i familien, seleksjon i utdanningssystemet og fordeling av sosiale goder og byrder i arbeidsmarkedet, og at til begge disse svarer personer hvis objektive livssjanser og subjektive identitet ikke er basert på frie, refleksive valg, men på den sosiale posisjonen de fødes inn i. Dette svarer i like stilisert form til ulikhetssosiologiens syn på forholdet mellom kultur, institusjoner og personer.

Begge disse posisjonene svarer delvis til reelle trekk i det norske samfunnet, men jeg skal argumentere for at en tredje og ikke-harmonisk modell er mer treffende. Den består i å hevde at det eksisterer en viktig konflikt mellom en pluralistisk og frihetsidealiserende kultur på den ene siden og en fortsatt ganske "tung" og "treg" institusjonell struktur knyttet særlig til det institusjonelle samspillet mellom familie, utdanningssystem og arbeidsmarked på den annen. Det var denne spenningen mellom kulturelle idealer og institusjonelle mulighetsbetingelser Merton (1968) i sin tid omtalte som "anomi", i en omfortolkning av Durkheims begrep. En indikator på at det finnes en slik spenning i dagens Norge, får vi hvis vi leser den siste utgaven av *Det norske samfunn* (Frønes og Kjølørød 2005). På den ene siden pekes det i *Det norske samfunn* på en del svært tunge og stabile *strukturelle* mønstre i det norske samfunn. Klasseforskjellene er fortsatt betydelige, og de har ikke endret seg vesentlig de siste tiårene (kap. 6); sammenhengen mellom klassebakgrunn og utdanning er sterk og stabil (kap. 3); det norske arbeidsmarkedet er kraftig kjønnssegregert, både vertikalt og horisontalt (kap. 5); kulturelle vaner er klassespesifikke (Kap. 6 og 17); og helse er tett forbundet med kjønn og klasse (kap. 9). På den annen side gir flere bidrag i *Det norske samfunn* uttrykk for at individualiseringstesen har fått gjennomslag i *kulturen*, dvs. i måten vi forstår oss selv på. Flerkanalsamfunnet (kap. 16), kulturell differensiering (kap. 17), nyliberal ideologi (kap. 17), religiøs valgfrihet (kap. 15), etnisk pluralisme (kap. 14) og kunderollens utbredelse som kulturell orientering (kap. 18), er kulturelle trekk som alle peker i denne retning. Dette tyder på at dagens norske samfunn er preget av en motsetning mellom på den ene siden en ganske tung og stabil institusjonell struktur (som dog er blitt noe mer åpen) som gjennom samspillet mellom familie,

utdanningssystem og arbeidsmarkedet fortsatt i stor grad regulerer folks livsløp, og på den annen side en kulturell meningssfære og selvforståelse som best beskrives gjennom begreper som pluralisme, valgfrihet og individualisering. Gjennom kulturen oppfatter vi oss som pluralistiske, individualiserte og strukturelt frisatte, mens det i virkeligheten er slik at institusjonene og den sosiale strukturen fortsatt legger tunge føringer på våre liv. Som jeg snart skal komme tilbake til, vil graden av denne konflikten mellom kultur og institusjon trolig avhenge av hvor i lagdelingsstrukturen man befinner seg.

For det tredje vil jeg kort lansere hypotesen at graden av strukturell frisetting også *varierer mellom institusjoner*. Noen institusjoner gir mer valgfrihet enn andre, selv om den generelle tendensen i Norge de siste ca. 30 årene er at institusjonene har åpnet seg opp og blitt mer romslige både når det gjelder hva man legitimt kan gjøre og hvem som kan gjøre det. Institusjoner som for eksempel forbruk, mediene (inkludert populærkulturen), kunsten og vitenskapen synes å gi mer i hvert fall subjektivt opplevd valgfrihet enn basisinstitusjonene fra industrisamfunnet, familie, utdanning og arbeid (selv om også disse institusjonene er blitt mer åpne). Det vil si at dagens norske samfunnsmedlemmer vil oppleve ulik grad av frihet og strukturell frisetting avhengig av hvilken institusjonell arena de befinner seg på.

Og for det fjerde vil jeg kort fremsette den påstanden at graden av strukturell frisetting gjelder i *ulik grad for ulike samfunnsmedlemmer*.¹³ Generelt vil de som har mye ressurser, i kraft av det både ha mer valgfrihet og evne til å bruke denne på en konstruktiv måte enn dem som ikke har det. For de ressurssterke vil institusjonene derfor først og fremst ha en muliggjørende funksjon, konflikten mellom kultur og institusjon vil være liten, og individualiseringsteorien vil gi et nokså treffende bilde av deres situasjon. For dem med lite ressurser derimot, vil alternativene være få og evnen til å utnytte dem færre, og institusjonene vil ha en begrensende funksjon i forhold til frihetsidealet. De vil derfor oppleve en sterkere spenning mellom en kultur som idealiserer frihet og individualisering og mangelen på institusjonelle ressurser til å realisere kulturelt normerte mål, og for dem vil individualiseringsteorien fremstå som "ideologi", som en ikke-universaliserbar beskrivelse av samtiden. Kort sagt, graden av individualisering og strukturell frisetting svarer til mengden ressurser man besitter. Så lenge ressurser er ulikt fordelt i dagens Norge, slik ulikhetssosiologien har vist, vil også frisettingen være det.

Denne måten å forene teorien om vertikal differensiering med teorien om strukturell frisetting på har helt klart sine svakheter, og har her uansett bare blitt

presentert på en skisseaktig måte. Gitt at man ønsker å forene innsikter fra begge teoriene, er den imidlertid det beste jeg kan komme opp med for øyeblikket.

Vertikal eller funksjonell differensiering?

Jeg skal nå ta for meg den andre samtidsdiagnostiske utfordreren til teorien om det vertikalt differensierte samfunnet, nemlig teorien om det *funksjonelt differensierte* samfunnet. Teorihistorisk går denne tilbake til Herbert Spencer, Emile Durkheim, Max Weber og Talcott Parsons, men jeg skal her ta utgangspunkt i Niklas Luhmann, som er den som mest omfattende og systematisk har utviklet begrepet funksjonell differensiering innenfor sosiologien.

Der Beck, Giddens og Bauman kritiserer ulikhetssosiologien for å henge fast i et utdatert industrisamfunnsvokabular, går Luhmann enda ett skritt lenger og kritiserer ulikhetssosiologien for å henge fast i en *førmoderne* – ”gammeleuropeisk” – tenkemåte. Teorien om funksjonell differensiering hevder på samme måte som ulikhetssosiologien – men i strid med individualiseringsteorien – at den sosiale verden er differensiert i et sett klart avgrensede sosiale posisjoner. Den legger derimot et annet differensieringskriterium til grunn enn ulikhetssosiologien, og hevder at moderne samfunn primært er *funksjonelt* og *horisontalt* differensiert, ikke lagmessig og vertikalt slik det førmoderne føydalsamfunnet var. Jeg skal nå kort redegjøre for Luhmanns syn på funksjonell differensiering, og også for hans kritikk av ulikhetssosiologien, før jeg diskuterer teoriene om funksjonell og vertikal differensiering opp mot hverandre.

Ifølge Luhmann (1997) har alle samfunn en primær differensieringsform (i tillegg har de andre og mindre viktige). Såkalte *stammesamfunn* var preget av det Luhmann med Durkheim kaller ”segmentær” differensiering. De var differensiert i en rekke *like* og rangmessig *likestilte* sosiale undersystemer, som stammer, klaner, slekter og så videre. Det som ofte kalles *sivilisasjoner*, er mer komplekse samfunnstyper tuftet på det Luhmann kaller ”stratifikatorisk” differensiering. Slike samfunn består av *uensartede* sosiale undersystemer, som sosiale stender, som er plassert over og under hverandre med henblikk på makt og status, og derfor er *vertikalt* differensierte. Det gameleuropeiske føydal- og standssamfunnet, altså Europa i middelalderen og frem til omkring 1700-tallet, hadde ifølge Luhmann vertikal over- og underordning som sin primære differensieringsform. Dette blir så evolusjonsmessig erstattet av den *moderne* samfunnstypen i nordvest-Europa mot slutten av 1700-tallet.

Moderne samfunn er ifølge Luhmann differensiert i en rekke *uensartede* sosiale undersystemer som er organisert i henhold til de *funksjoner* de ivaretar for samfunnet, de er altså primært funksjonelt differensierte. De viktigste er *økonomien*, som produserer og fordeler ressurser, *politikken*, som fatter kollektivt bindende beslutninger, *retten*, som stabiliserer atferdsforventninger gjennom å normere atferd, *utdanningssystemet*, som utdanner befolkningen, *familien*, som gir tilgang til intime relasjoner og kjærlighet, *behandlingssystemet*, som produserer helse, *mediene*, som gir folk noe å snakke om, *vitenskapen*, som produserer empirisk testet og teoretisk formidlet kunnskap, *militæret* (som Luhmann ikke har skrevet om), som forsvarer samfunnet mot ytre fiender, *kunsten*, som produserer skjønnhet og fiksjon (virkelighetsfordobling) og *religionen*, som setter folk i kontakt med det transcendentet.

Overgangen fra stratifisert til funksjonell differensiering har ifølge Luhmann den viktige konsekvensen at moderne samfunns undersystemer ikke lenger befinner seg vertikalt over og under hverandre, slik ulikhetssosiologien hevder, men horisontalt *ved siden av* hverandre. Middelalderens hierarkiske sosiale orden er således erstattet av en rekke selvstendige funksjonssystemer som snakker *hvert sitt* språk. Nærmere bestemt kommuniseres det innenfor hvert enkelt system i henhold til spesifikke *binære koder*: Økonomien kommuniserer etter koden betale/ikke-betale, politikken etter koden posisjon/opposisjon, retten etter koden legalt/illegalt, og så videre. For det økonomiske systemet fremstår verden derfor som et sted der man kan tjene eller tape penger, for politikken et sted man kan tape eller vinne valg og posisjoner, for retten et sted hvor mennesker oppfører seg lovlig eller ulovlig og så videre. Slike ulike perspektiver eksisterer i moderne samfunn side om side *uten* å være hierarkisk ordnet i et helhetlig verdensbilde, slik som i det førmoderne Europa. Man kan nemlig ikke tilbakevise en vitenskapelig teori med at den ikke er kjærlig nok, påklage en rettsavgjørelse med at den ikke er vakker eller anklage mediene for ikke å gjøre folk friske. Undersystemene snakker helt forskjellige språk og forstår hverandre ikke. Den moderne verden er derfor "desentrert" og "polykontekstural", som Luhmann sier. De "store fortellingenes død" og fremveksten av en pluralitet av heterogene språkspill kjennetegner folgelig ikke overgangen fra det moderne til det postmoderne, slik Jean-François Lyotard er blitt så kjent for å hevde, men overgangen fra det vertikalt differensierte og førmoderne Europa til den funksjonelt differensierte moderniteten. Dermed kan heller ikke undersystemene samordne sine operasjoner. Funksjonssystemer som snakker forskjellige språk har ingen mu-

lighet til å kommunisere med hverandre og koordinere sine ytelser med henblikk på å realisere felles mål.

Det finnes ifølge Luhmann heller ikke noe moderne "metasystem" som kan overvåke og regulere de andre systemenes ytelser slik øvrigheten eller pavekirken kunne i det gammeleuropeiske Europa. Samfunnsvitere og filosofer som hevder at moderne samfunn har et sentrum i for eksempel økonomi eller politikk eller et vertikalt lagdelingshierarki, henger derfor ifølge Luhmann igjen i en gammeleuropeisk semantikk som ikke er på høyde med vår tids samfunnsform. De forskjellige funksjonssystemene utgjør bare omverdener ("kompleksitet") for hverandre, de utgjør ikke delene i en hierarkisk integrert sosial orden.

På grunnlag av denne "horisontale" samtidsdiagnosen kan vi nå, med Luhmann, rette tre innvendinger mot ulikhetssosiologien og teorien om det vertikalt differensierte samfunnet. Den første og viktigste er at ulikhetssosiologien med sin teori om det vertikalt differensierte samfunnet ikke har fått med seg at samfunnets *primære differensieringsform* har endret seg med overgangen fra tradisjonelle til moderne samfunn. Det er ikke lenger vertikalt differensierte lag, men horisontalt differensierte funksjonssystemer som er hovedprinsippet for sosial organisering i moderne samfunn. Ulikhetssosiologien beskriver derfor moderne samfunn i et teoretisk vokabular tilpasset det gammeleuropeiske føydalsamfunnet. Rett nok har ulikhetssosiologien erstattet det gammeleuropeiske samfunnets stender med klasse, kjønn og etnisitet som prinsipper for sosial hierarkisering, men den vertikale tenkemåten er bevart. Derfor treffer ulikhetssosiologiens analyser liksom på siden av sitt objekt, og teorien om det vertikalt differensierte samfunnet blir samtidsdiagnostisk misvisende.

Den andre innvendingen er at på grunn av den gammeleuropeiske, vertikale tenkemåten, misoppfatter ulikhetssosiologien også forholdet mellom *individ og samfunn* i moderne samfunn. I det gammeleuropeiske samfunnet tilhørte personen stort sett ett og bare ett undersystem, som en stand, og fikk sin subjektive identitet og sine objektive livsjanser fastlagt på dette grunnlaget. Sosial posisjon omsluttet personen totalt. Ulikhetssosiologien viderefører denne tankemåten gjennom å hevde at også moderne menneskers identitet og livsjanser i stor grad betinges av posisjon i klasse-, kjønns- og det etniske hierarkiet. Rett nok er ulikhetssosiologien opptatt av sosial mobilitet, men dens konklusjoner er gjerne at denne er relativt lav – også i moderne samfunn. Det ulikhetssosiologien ifølge Luhmann dermed overser, er at forholdet mellom person og posisjon i moderne samfunn er radikalt endret sammenlignet med i det førmoderne. I funksjonelt differensierte samfunn tilhører

nemlig ikke en person lenger bare ett sosialt undersystem, men en rekke forskjellige. Dette fordi de enkelte funksjonssystemene bare fyller én enkelt av mange nødvendige funksjoner i en persons liv. Man kan for eksempel ikke kun motta utdanning fra utdanningssystemet hele livet, man er i tillegg avhengig av å motta omsorg og kjærlighet fra familien, varer og tjenester fra økonomien, helse fra behandlingssystemet, nyheter fra mediene, og så videre. Grensene mellom sosiale undersystemer går således ikke lenger mellom, men *på tvers* av personene, som nå tilhører en rekke forskjellige systemer.

Dette har dramatiske konsekvenser både for personers subjektive identitetsdannelse og objektive livssjanser. For å ta subjektiv identitetsdannelse først: Personer som tilhører mange forskjellige undersystemer, kan ikke lenger fullt ut identifisere seg med sin posisjon i noen av dem, men må selv aktivt integrere sine mange delroller i en sammenhengende identitet. De har dermed selv ansvaret for hvordan de vil manøvrere sitt livsløp gjennom de mange møtene med forskjellige sosial undersystemer livet i et funksjonelt differensiert samfunn består av. Identitet og livsløp er nå noe den enkelte selv må binde sammen gjennom egne beslutninger, slik også teorien om strukturell frisetting legger så stor vekt på.

Når det gjelder objektive livssjanser, vil Luhmann derimot ikke på noen som helst måte benekte det som er utgangspunktet for ulikhetssosiologien, nemlig eksistensen av ofte meget store forskjeller i levekår også i moderne samfunn. Som han sier: "Et funksjonelt differensiert samfunn er i stand til å produsere og tolerere ekstreme ulikheter i fordelingen av offentlige og private goder" (Luhmann 2005: 234). Og et annet sted: "Funksjonell differensiering innebærer ikke noen avskaffelse av sosial lagdeling. Eklatante forskjeller i rikdom og anseelse, mobilitet og deltakelsesmuligheter, opplysning, livskvalitet og livssikkerhet består som før." (Luhmann 1985b: 130). Men han fortsetter så med å si at "[d]isse forskjellene svarer ikke lenger til den primære differensieringsformen, og de må tilpasse seg den nye sosiale orden." (ibid.: 130). Dette medfører at sosial ulikhet som en følge av funksjonell differensiering, underlegges to nye typer føringer: "temporalisering" og "interdependensavbrekk" ("interdependenzunterbrechung"). "Temporalisering" innebærer at sosiale problemer (for eksempel fattigdom) for de fleste ikke er en permanent, men en midlertidig og oftest kortvarig tilstand, knyttet til perioder i livet med arbeidsledighet, sykdom, skilsmisse osv. "Interdependensavbrekk" innebærer dessuten at posisjon innenfor ett sosialt undersystem ikke automatisk overføres til de andre, ettersom moderne funksjonssystemer opererer horisontalt og

uavhengig av hverandre: Befinner jeg meg for eksempel langt nede i det økonomiske systemet, vil ikke det ha (formelle) konsekvenser for min mulighet for frelse i det religiøse systemet, behandling i behandlingssystemet, stemmerett i det politiske systemet, kjærlighet og omsorg i familien, utdanning i utdanningssystemet osv. I sum innebærer dette at sosiale problemer ikke er skjebne for den enkelte på samme måte som i det gammeleuropeiske samfunnet, hvor det å tilhøre et laverestående sosialt lag satte sitt preg på alle relasjoner man inngikk i og var noe som varte hele livet. Nå er det knyttet til bestemte faser i livet, samtidig som det å være marginalisert innenfor ett undersystem, ikke lenger trenger å bety at man er det innenfor andre.

Med Luhmann kan vi til sist rette en tredje kritikk mot i hvert fall deler av ulikhetssosiologien, nemlig den at den viktigste formen for sosiale problemer i moderne samfunn ikke er å befinne seg langt nede i ett eller flere sosiale undersystemer, men å befinne seg *utenfor* dem – være sosialt ekskludert. Det er ikke de som forfordes eller domineres innenfor ett eller flere slike systemer, men de som ikke mottar kjærlighet og omsorg i familien, ikke mottar utdanning fra utdanningssystemet, ikke produserer og konsumerer i det økonomiske systemet, ikke mottar nyheter fra mediene osv. som er de virkelige taperne i funksjonelt differensierte samfunn. Dette desto mer fordi temporalisering og interdependensavbrekk gjerne ikke gjelder for de sosialt ekskluderte. Her går problemer i arv fra det ene systemet til det andre, og de følger en gjerne livet igjennom: Den som ikke får skikkelig oppfølging fra foreldre, får ofte problemer i skolen, som gjør at man får problemer i arbeidslivet, som gjør at personen ofte faller utenfor rettssystemet og behandlingssystemet osv. (Luhmann 2005: 242–243). Her er (mangelen på) sosial posisjon blitt skjebne, slik det var det i vertikalt differensierte samfunn.

Det har nå forhåpentligvis blitt klart at også Luhmanns teori om funksjonell differensiering utgjør en samtididiagnostisk utfordrer til teorien om det vertikalt differensierte samfunnet. Der ulikhetssosiologien opererer med det vertikale over/under som primært sosialt differensieringsprinsipp, erstatter Luhmann dette med *funksjoner*, og hevder at moderne sosiale undersystemer fungerer i henhold til en *horisontal logikk* som organiserer sosiale relasjoner ("kommunikasjon" som Luhmann sier) med henblikk på sosiale oppgaver som skal ivaretas, uten å ta hensyn til personers sosiale bakgrunn og deres posisjon i hierarkier basert på klasse, kjønn eller etnisitet. Luhmann benekter rett nok på ingen måte, som vi har sett, eksistensen av store ulikheter med henblikk på fordelingen av sosiale goder og byrder i funksjonelt differensierte samfunn,

men disse er for ham kun en form for sosial ”støy” – en gammeleuropeisk ”residual” – som i bunn og grunn er funksjonssystemene fremmed. Luhmann har derfor i sitt svært omfattende forfatterskap brukt lite plass på å diskutere vertikal differensiering, og han har ikke gjort noe seriøst forsøk på å inkorporere ulikhetssosiologiens funn i sine beskrivelser av moderne samfunn og deres funksjonssystemer.

Finner vi så i norsk sosiologi noen tilløp til kommunikasjon mellom representanter for teoriene om vertikal og funksjonell differensiering? Svaret er nok nei. Så langt jeg kjenner til, har norske ulikhetssosiologer faktisk *aldri* forholdt seg til Luhmanns teori om funksjonell differensiering. Rett nok har de ofte forholdt seg til Parsons, og da gjerne kritisk (Hansen og Mastekaasa 2005). Men forskjellene mellom Parsons og Luhmann er så omfattende at kritikk av førstnevnte ikke uten videre rammer sistnevnte. Fra motsatt hold, blant de få norske sosiologer som har latt seg inspirere av Luhmann, virker imidlertid ikke kommunikasjonsviljen noe særlig større. I det mest omfattende forsøket på å beskrive det norske samfunnet med utgangspunkt i Luhmanns teori om funksjonell differensiering, tar Roar Hagen (2006) rett nok innledningsvis opp den Marx-inspirerte teorien om det vertikalt differensierte samfunnet, ”sjiktmessig differensiering” som han kaller det (ibid.: 43–46), bare for så å forkaste denne uten særlig mye diskusjon eller begrunnelse. Deretter følger et omfattende forsvar for Luhmanns teori, som verken inkorporerer *begrepet* om vertikal differensiering eller ulikhetssosiologiens *empiriske* funn.

Skyldes denne mangelen på kommunikasjon at teoriene om vertikal og funksjonell differensiering er direkte motstridende? I den grad man med Luhmann hevder at alle samfunn kun har én primær differensieringsform, er svaret ja. Både hierarki og horisontale funksjoner kan ikke samtidig være samfunnets *primære* differensieringsprinsipp. Jeg skal allikevel argumentere for at det er langt enklere å forene teorien om vertikal differensiering med teorien om funksjonell differensiering enn med teorien om strukturell frisetting. Ja, jeg skal gå enda et stykke lenger og hevde at de to teoriene er komplementære og derfor *utilstrekkelige* som samtidssdiagnoser hver for seg. Moderne samfunn – inkludert det norske – er både vertikalt og horisontalt differensierte, og en sakssvarende samtidssdiagnose må derfor inkorporere begge disse differensieringsformene. Utfordringen er å vise hvordan dette kan gjøres.

Jeg vil hevde at Luhmann har rett i at funksjonell differensiering er moderne samfunns *primære* differensieringsform. De sentrale institusjonene i moderne samfunn, som det norske, befinner seg ikke over og under hverandre,

slik stendene gjorde i det førmoderne Europa. Vitenskapen er for eksempel ikke underlegen politikken og religionen slik bøndene var adelen og øvrigheten underlegen i det gamleuropeiske standssamfunnet. Moderne institusjoner som familien, politikken, retten, økonomien, vitenskapen og kunsten snakker hver sine språk, og det som foregår innenfor hver enkelt av slike institusjoner, har høy grad av autonomi vis-à-vis det som foregår i de andre. Hvis du for eksempel prøver å gjendrive en vitenskapelig teori med at den ikke er kjærlig nok, vil du ikke bli "forstått" innenfor det vitenskapelige under-system. I den grad norske ulikhetssosiologer ikke har noen gjennomarbeidet teori om funksjonell differensiering, noe de sjelden eller aldri har, kan vi derfor snakke om en *horisontal blindhet* blant ulikhetssosiologene.

Ulikhetssosiologien burde imidlertid ikke ha noen problemer med å akseptere en horisontal teori som en beskrivelse av de viktigste institusjonene i dagens norske samfunn.¹⁴ I så fall ville den ikke bare ha tilgang til en teori som sier noe om hvilken *institusjonell setting* de ulikhetsskapende prosesser den studerer spiller seg ut innenfor, men også en teori som kunne åpne den "sorte boksen" det som foregår på *innsiden* av de enkelte institusjoner ofte synes å være særlig for den statistisk-kvantitative delen av ulikhetssosiologien (som nok er den dominerende). Kort sagt, teorien om funksjonell eller horisontal differensiering i Luhmanns – eller andres – utforming, kunne gitt ulikhetssosiologien nettopp den overordnede samfunnsbeskrivelsen å sette sine enkeltfunn inn i som jeg etterlyste i innledningen til denne artikkelen.

Er ulikhetssosiologien horisontalt blind, er imidlertid Luhmanns teori om funksjonell differensiering *vertikalt blind*. En samtidsdiagnose som aksepterer at funksjonell differensiering er samfunnets primære differensieringsform, bør derfor suppleres med teoretiske begreper og empiriske funn fra ulikhetssosiologien. En slik supplerer kan etter min oppfatning skje på i hvert fall to områder:

For det første bør teorien om funksjonell differensiering suppleres med en teori om hvilke *globale* (aggregerte) og ofte uintenderte konsekvenser mange selvstendige funksjonssystemers operasjoner har for sosial ulikhet i samfunnet som helhet. Med det mener jeg en teori som viser hvordan spillet mellom særlig familien (sosial bakgrunn), utdanningssystemet og arbeidsmarkedet, men også andre institusjoner, på en systematisk måte (re)produserer ulikheter mellom individer og grupper med henblikk på fordelingen av sosiale goder og byrder i samfunnet som helhet. Dette er en teori som må inkorporere vertikale begreper som "klasse", "kjønn", "etnisitet" og "ressurser"

(”kapital”), samt også empiriske studier som viser *hvor store* de sosiale ulikhetene i et samfunn som Norge er, hvordan de *produseres* og hvordan og hvorvidt de *reproduseres* innenfor og på tvers av generasjoner. En slik teori ville med Luhmann måtte ta utgangspunkt i at funksjonell differensiering er samfunnets primære differensieringsform, men deretter gå utover Luhmann gjennom å supplere dette horisontale perspektivet med et vertikalt blikk på hvordan autonome funksjonssystemer produserer og reproduserer (eller eventuelt utjevner) sosiale ulikheter på globalt (aggregert) nivå. Slike vertikale teorier og studier finnes det en rekke av i norsk ulikhetssosiologi, men de er ikke utarbeidet på bakgrunn av en teori om horisontal differensiering. De som på den annen side har utviklet teorier om horisontal differensiering, som Hagen, har ikke inkorporert den vertikale sosiologiens perspektiver og funn. Her gjenstår det med andre ord mye interessant teoretisk og empirisk arbeid.

For det andre mangler Luhmanns teori om funksjonell differensiering begreper for den *lokale* sosiale ulikheten som finnes *innenfor* de enkelte funksjonssystemene. Luhmann og hans tilhengere er primært opptatt av hva som kjennetegner de særegne kommunikasjonsformene som foregår innenfor de enkelte undersystemene og hvordan disse har vokst frem historisk gjennom utdifferensieringsprosesser fra 1500-tallet og fremover. Som jeg allerede har vært inne på, er et slikt perspektiv viktig for den som vil forstå moderne institusjoners *interior*, noe ulikhetssosiologien ofte kan kritiseres for ikke å være nok opptatt av. Luhmanns vokabular er derimot ikke like godt egnet til å gripe de formene for ulikhet og dominans som finnes og utøves lokalt innenfor de enkelte funksjonssystemene. Også på dette punktet synes derfor Luhmann å ha mye å lære av ulikhetssosiologien, både teoretisk og empirisk. La meg kort utdype.

På det *teoretiske* nivået kunne for eksempel Bourdieus feltteori vært et svært nærliggende vertikalt supplement til Luhmanns teori om funksjonell differensiering. Der Luhmann snakker om binære koder (sant/usant, lovlig/ulovlig, posisjon/opposisjon og så videre) som styrer kommunikasjonsprosessene lokalt i det enkelte funksjonssystem, bruker Bourdieu heller begrepet om sosiale felt og feltspesifikk kapital (vitenskapelig kapital, juridisk kapital, politisk kapital, og så videre), som det er knapphet på, som det derfor konkurreres om, som er ulikt fordelt, og som i egenskap av ressurs gir opphav til dominansforhold og ulikhet mellom de ulike aktørene på et felt. Meg bekjent har imidlertid ingen norske sosiologer – verken ulikhetssosiologer eller Luhmann-tilhengere – eksplisitt forsøkt å forene Luhmann med Bourdieu¹⁵ eller en annen ulikhetsteoretiker.

I nyere norsk sosiologi finnes det imidlertid et omfattende og interessant *empirisk* forsøk på å forene horisontal og vertikal differensiering, nemlig eliteundersøkelsen til den siste Makt- og demokratiutredningen (Gulbrandsen m.fl. 2002).¹⁶ Denne tok utgangspunkt i at det norske samfunnet var differensiert i en rekke forskjellige sektorer, og supplerte deretter dette horisontale utgangspunktet med et vertikalt og eliteteoretisk inspirert fokus på formelle hierarkier og tilhørende eliter internt i de enkelte sektorer. I dette prosjektet fant man, ikke overraskende, både at det finnes eliter i Norge, men også, mer i tråd med Luhmanns desentreringstese, at vi ikke har noen integrert og sektorovergripende elite i Norge ("konspirasjonstesen"), men heller en rekke forholdsvis autonome sektorelitter. I tråd med det jeg i sted kalte det globale ulikhetsperspektivet, avdekket man også at sosial bakgrunn var meget avgjørende for rekrutteringen til elitene, om enn dette varierte en del mellom ulike sektorer. En svakhet ved dette prosjektet er dog at innholdet i sektorene – institusjonenes egenlogikk – i stor grad forblir en sort boks, slik tilfellet så ofte er for ulikhetssosiologien. Her kunne Luhmanns teori ha vært til hjelp, men han nevnes ikke en eneste gang i løpet av boken, enda så nærliggende det ville vært i en slik studie.

Avslutning

Jeg har i denne artikkelen kritisert norsk ulikhetssosiologi for å ha meldt seg ut av den samtidsdiagnostiske debatten i sosiologien. I et forsøk på å invitere den inn igjen, har jeg så formulert det jeg mener er den implisitte samtidsdiagnosen i svært mye norsk ulikhetssosiologi, nemlig teorien om det *vertikalt differensierte* samfunnet. Deretter har jeg diskutert denne opp mot to konkurrerende teorier: teorien om det *strukturelt frisatte* samfunnet og teorien om *funksjonell differensiering*. Selv om teoriene er motstridende på mange punkter, har jeg argumentert for at de alle fanger inn viktige overordnede trekk ved dagens Norge, og at de derfor bør forenes. Jeg har også antydnet hvordan dette kan gjøres. På grunnlag av de foregående diskusjonene kan dermed følgende svært generelle bilde av dagens Norge tegnes: Den primære sosiale differensieringsformen i dagens Norge er funksjonell differensiering. Det er ikke vertikalt rangerte sosiale lag, men autonome og horisontalt differensierte institusjoner som familie, økonomi, politikk, religion, retten, mediene og så videre som utgjør de viktigste sosiale undersystemene i dagens norsk samfunn.

Derimot produserer og reproducerer disse institusjonene både lokalt ("intra-institusjonelt") og globalt ("inter-institusjonelt") sosiale ulikheter og systematiske forskjeller i fordelingen av sosiale goder og byrder mellom sosioøkonomiske klasser, kjønnene og etniske grupper. Slik er dagens Norge fortsatt i betydelig grad vertikalt differensiert, noe en sosiologisk samtdiagnose ikke har råd til å overse. Samtidig er det en viss tendens til at samfunnsmedlemmene frisettes fra industrisamfunnets sosiale posisjoner og roller og dermed gis større grad av frihet til å utforme sine liv, om enn graden av frisetting varierer mellom ulike institusjoner og mellom ulike grupper av samfunnsmedlemmene. Denne tendensen til individualisering er på ingen måte så omfattende og entydig som man får inntrykk av når man leser Beck, Giddens og Bauman, men kommer heller til uttrykk som et sett av spenninger mellom sosial betinging og strukturell frisetting både internt i og mellom kulturelle idealer, institusjonelle ordninger og personlige identiteter og livsløp.

Noter

1. Takk til *Sosiologi i dag* sine to anonyme konsulenter for nyttige kommentarer til artikkelen.
2. Jeg utdyper hva jeg mener med en sosiologisk samtdiagnose i Aakvaag (2006).
3. For et utvalg nyere og stort sett norske ulikhetssosiologiske tekster, se Birkelund (2000), Birkelund og Petersen (2005), Brochmann m.fl. (2002), Danielsen (2006), Engelstad og Hansen (2005), Gooderham og Ringdal (1995), Guldbrandsen m.fl. (2002), Hansen (1999, 2000 og 2005), Hansen og Mastekaasa (2005), Hjellbrekke og Korsnes (2006), Hjellbrekke m.fl. (2007), Krangle og Øia (2006), Rosenlund (1998), Ringdal (1994) og Øyen (2000a og 2000b). Se også Elster (1985b og 1988).
4. Resonnementene i resten av artikkelen er ikke avhengig av at dette er en tilfredsstillende forklaring.
5. Dette er ikke ment å være en uttømmende oversikt over hvordan sosial posisjon former person.
6. I tillegg til "industrisamfunnet" opererer Beck, Giddens og Bauman med betegnelser som "den første moderniteten", "enkel modernisering" og "den faste moderniteten".
7. For annen norsk ulikhetssosiologisk kritikk av teorien om strukturell frisetting, Birkelund (2000), Brannen og Nilsen (2005), Hansen og Mastekaasa (2005) og Skogen (1995).
8. Rett nok beskriver de vår tid som en overgangsperiode mellom to former for modernitet, slik at man vil finne at elementer av både "den gamle" og "den nye" moderniteten eksisterer side om side.
9. Se de studiene jeg viser til i fotnote 3.
10. I siste utgave av *Det norske samfunn* (Frønes og Kjølrsrød 2005) og i historiske oversiktsverker som Furre (1999) og Sejersted (2005) vil man finne disse prosessene mer utdypende beskrevet.
11. Krangle og Øia (2006) tar utgangspunkt i det samme skillet, men kommer til andre kon-

- klusjoner enn meg.
12. Men ikke alle: Data fra en representativ spørreundersøkelse fra 1999 viste at hele 82 % av respondentene befant seg i en annen klassekategori enn foreldrene (faren), og 56 % i en annen sektor (Hjellbrekke og Korsnes 2007: 86–87). Den sosiale klassemobiliteten i Norge er altså relativt høy.
 13. Det samme gjelder også for ulike livsfaser, med ”ung voksen”-fasen som den mest frisatte.
 14. Dette gjelder ikke ortodokse marxister, som er forpliktet på den historiske materialismens basis/overbygning-skille og det syn at produktivkrefter og produksjonsforhold bestemmer måten alle samfunnets ikke-økonomiske institusjoner er organisert på.
 15. Det har derimot tyske sosiologer, se Nassehi og Nollmann (2004).
 16. Hagen (2006: 90–93) er også inne på dette, men uten å gjøre noe mer ut av det. Det vertikale perspektivet forblir værende i den teoretiske omverdenen i hans bok.

Litteratur

- Bauman, Zygmunt (1987): *Legislators and interpreters*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (1998): *Work, consumerism and the new poor*. Buckingham: Open University Press.
- Bauman, Zygmunt (2000): *Flytende modernitet*. Oslo: Vidarforlaget.
- Bauman, Zygmunt (2007): *Consuming life*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk society*. London: SAGE Publications.
- Beck, Ulrich (2000a): *The brave new world of work*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2000b): *What is globalization?* Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2002): *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (2004): *Der kosmopolitische Blick, oder: Krieg ist Frieden*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich og Elisabeth Beck-Gernsheim (1995): *The normal chaos of love*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich og Elisabeth Beck-Gernsheim (2002): *Individualization*. Lodon: SAGE Publications.
- Birkelund, Gunn (2000): ”Modernitetens flertydighet – økende individualisering eller stabil strukturell ulikhet?”, i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 2/2000.
- Birkelund, Gunn og Trond Petersen (2005): ”Det norske likestillingsparadokset”, i Frønes og Kjølørød (red.): *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal.
- Brannen, Julia og Ann Nilsen (2005): ”Individualization, choice and structure: a discussion of current trends in sociological analysis”, i *The Sociological Review*, 3/2005.

- Brochmann, Grete, Tordis Borchgrevink og Jon Rogstad (2002): *Sand i maskineriet*. Oslo: Gyldendal.
- Castells, Manuel (2000–2004): *The information age*. Oxford: Blackwell.
- Colbjørnsen, Tom, Gudmund Hernes og Knud Knudsen (1982): *Klassestrukturer og klaseskiller*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Colbjørnsen, Tom, Gunn E. Birkelund, Gudmund Hernes og Knud Knudsen (1987): *Klassesamfunnet på hell*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Danielsen, Arild (2006): *Behaget i kulturen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Elster, Jon (1985a): *Making sense of Marx*. Cambridge: CUP.
- Elster, Jon (1985b): "Drei Kritiken am Klassenbegriff", i Luhmann (red.): *Soziale Differenzierung. Zur Geschichte einer Idee*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Elster, Jon (1988): *Hva er igjen av Marx?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Engelstad, Fredrik og Marianne Nordli Hansen (2005): "Samfunnsklasser og klasseteorier", i Frønes og Kjølørød (red.): *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal.
- Frønes, Ivar og Lise Kjølørød (red.) (2005): *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal.
- Furre, Berge (1999): *Norsk historie 1914–2000*. Oslo: Samlaget.
- Giddens, Anthony (1992): *Modernity and self-identity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1996): "Living in a post-traditional society", i Giddens: *In defence of sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1997): *Modernitetens konsekvenser*. Oslo: Pax.
- Gooderham, Paul og Kristen Ringdal (1995): "Klassestruktur, lønnsstruktur og klasseidentifikasjon i Norge. En sammenligning av Wright og Goldthorpes klassemodeller", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 3/1995.
- Guldbrandsen, Trygve (m.fl.) (2002): *Norske makteliter*. Oslo: Gyldendal.
- Gullestad, Marianne (1996): *Hverdagsfilosofier. Verdier, selvforståelse og samfunnsyn i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Habermas, Jürgen (1992): *Faktizität und Geltung*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Hagen, Roar (2006): *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapen: refleksjonsteorier for det moderne samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hansen, Marianne Nordli (1999): "Utdanning og ulikhet. Rekruttering til høyere utdanning 1985–1996", *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 2/1999.
- Hansen, Marianne Nordli (2000): "Sosial bakgrunn og karakterer blant juridiske kandidater", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 2/2000.
- Hansen, Marianne Nordli (2005): "Utdanning og ulikhet – valg prestasjoner og sosiale settinger", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 2/2005.
- Hansen, Marianne Nordli og Arne Mastekaasa (2005): "Utdanning, ulikhet og

- forandring", i Frønes og Kjølørød (red.): *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal.
- Hjellbrekke, Johs. og Olav Korsnes (2006): *Sosial mobilitet*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hjellbrekke, Johs., Ole Johnny Olsen og Rune Sakslind (red.) (2007): *Arbeid, kunnskap og sosial ulikhet*. Oslo: Unipub.
- Krange, Olve og Tormod Øia (2006): *Den nye moderniteten*. Oslo: Cappelen.
- Luhmann, Niklas (1985): "Zum Begriff der sozialen Klasse", i Luhmann (red.): *Soziale Differenzierung. Zur Geschichte einer Idee*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, Niklas (1997): *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (2005b): "Inklusion und Exklusion", i Luhmann: *Soziologische Aufklärung 6*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Merton, Robert K. (1968): "Social structure and anomie", i Merton: *Social structure and social theory*. New York: The Free Press.
- Mjøset, Lars (1991): *Kontroverser i norsk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nassehi, Armin og Gerd Nollmann (red.) (2004): *Bourdieu und Luhmann. Ein Theorienvergleich*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Ringdal, Kristen (1994): "Intergenerational class mobility in post-war Norway. A weakening of vertical barriers?", i *European Sociological Review*, 10/1994.
- Rosenlund, Lennart (1998): "Sosiale strukturer og deres metamorfoser", i *Sosiologisk tidsskrift*, 1–2/1998.
- Sejersted, Francis (2005): *Sosialdemokratiets tidsalder*. Oslo: Pax.
- Sennett, Richard (1998): *The corrosion of character*. New York: W.W. Norton.
- Sennett, Richard (2006): *The culture of the new capitalism*. New Haven: YUP.
- Skarpenes, Ove (2007): "Den 'legitime kulturens' moralske forankring", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 4/2007.
- Skogen, Kjetil (1995): "Ungdom og natur. Postmoderne identitetskonstruksjon eller reproduksjon av klassekultur?", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 2/1995.
- Slagstad, Rune (1998): *De nasjonale strategier*. Oslo: Pax.
- Ytreberg, Espen (2004): "Norge: mektig middelkultur", i *Samtiden*, 3/2004.
- Øyen, Else (red.) (1992a): *Sosiologi og ulikhet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Øyen, Else (1992b): "Ulikhetens dimensjoner", i E. Øyen (red.): *Sosiologi og ulikhet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aakvaag, Gunnar C. (2006): "Den samtidsdiagnostiske sosiologiens forjettelse", i *Sosiologi i dag*, 4/2006.